

NEDERLAND'S PATRICIAAT

Een geschiedenis

Nederland's Patriciaat is meer dan een naslagwerk met een voor genealogen vertrouwde naam. De reeks is óók een cultuurhistorisch fenomeen, een klein monument waarin families uit de hogere burgerij zich sinds 1910 – al meer dan honderd jaar dus – laten boekstaven. De oorsprong van de uitgave ligt in de laatste decennia van de negentiende eeuw, toen de macht van de oude, gevestigde elites door de (late) industrialisatie van Nederland, de opkomst van ‘nieuw geld’, de uitbreiding van het kiesrecht en de emancipatie van arbeiders en katholieken niet langer vanzelfsprekend was.

In deze tijd van snelle veranderingen waren genealogie en heraldiek voor adellijke en andere families van aanzien een niet onbelangrijk instrument om de eigen maatschappelijke positie sterker te verankeren. In navolging van het buitenland beleefde Nederland na 1880 de opkomst van genealogische en heraldische genootschappen, tijdschriften en meerdelige naslagwerken als J.B. Rietstaps *Wapenboek van den Nederlandschen adel* (1883-1887) en het niet altijd betrouwbare, maar indrukwekkend ogende *Stam- en wapenboek van aanzienlijke Nederlandsche Familiën* (1885-1890) van beroepsgenealoog A.A. Vorsterman van Oyen, waarin de genealogieën en wapens van honderden adellijke en burgerlijke families een plaats kregen. In 1903 verscheen de eerste jaar-

gang van *Nederland's Adelsboek* alias het 'Rode Boekje', dat in de woorden van een van de oprichters was bedoeld als een 'bolwerk tegen de heerenhaterij'.

Tot de initiatiefnemers van *Nederland's Adelsboek* behoorde naast enkele jonge aristocraten de genealogische entrepreneur D.G. van Epen. Vlak voor het verschijnen van het eerste deel was hij echter uit de redactie gezet. Zoekend naar nieuwe kansen op de genealogische markt ontwikkelde Van Epen een tegenhanger voor het Rode Boekje, het in een blauwe band gestoken *Nederland's Patriciaat*, dat hij zelf als een zusteruitgave presenteerde. Het eerste deel verscheen in 1910 in hetzelfde formaat als *Nederland's Adelsboek* en voorzien van het Rijkswapen op het omslag – als ging het om een uitgave van staatswege.

In zijn voorwoord schreef Van Epen dat hij in de nieuwe serie genealogieën wilde opnemen van burgerlijke takken van in de Nederlandse adel verheven geslachten en van andere aanzienlijke families die door hun stand en huwelijken in de eerste kringen verkeerden. De uitgave werd in de wandelgang al snel het 'Blauwe Boekje' genoemd en zou het begin van een tamelijk unieke serie in Europa vormen. Tal van landen kennen adelsboekjes, maar langlopende genealogische reeksen van burgerlijke families zijn er nauwelijks – een van de weinige uitzonderingen is het *Genealogisches Handbuch bürgerlicher Familien* (sinds 1943 getiteld *Deutsches Geschlechterbuch*), waarvan het eerste deel verscheen in 1889 en dat als een voorbeeld voor *Nederland's Patriciaat* kan worden gezien.

Als uitgever van *Nederland's Patriciaat* trad aanvankelijk het Centraal Bureau voor Genealogie en Heraldiek in Den Haag op, waarvan D.G. van Epen directeur was. Na zijn dood in 1930 werd de uitgave voortgezet door de N.V. Stichting *Nederland's Patriciaat*, met een bestuur dat bestond uit voorzitter jhr. W.A. Beelaerts van Blokland, jhr. E.A. van Beresteyn en H.H. van Dam. Beelaerts was tevens voorzitter van het genealogisch-heraldische genootschap *De Nederlandsche Leeuw*, in de wandeling *De Leeuw* genaamd, Van Beresteyn was dat al eerder geweest. Deze persoonlijke banden laten zien hoe snel en hoe sterk het *Blauwe Boekje* verankerd was geraakt in de Nederlandse genealogische wereld. Het bestuur van *De Leeuw* (vanaf 1933 Koninklijk) bood huisvesting aan de collecties van de Stichting, terwijl prominente leden als W.J.J.C. Bijleveld, Chr.J. Polvliet en P.C. Bloys van Treslong Prins hoofdstukken verzorgden, inlichtingen verstrekten of zitting namen in de nieuwe redactiecommissie van de serie. Gerenommeerde heraldische kunstenaars als J.E. van Leeuwen en A.B. Lintvelt (beiden tevens werkzaam voor de Hoge Raad van Adel) verzorgden de afbeeldingen van familiewapens.

Ook in de Tweede Wereldoorlog slaagde de Stichting erin om ieder jaar een deeltje te laten verschijnen, ondanks de toenemende papierschaarste en moeilijkheden bij het verwerven van genealogische gegevens. Na de oorlog nam het net opgerichte Centraal Bureau voor Genealogie (CBG) de uitgave en redactie van de serie over. Onder auspiciën van het CBG zouden de jaargangen 32 (1946) tot en met 94 (2015) verschijnen – verreweg de meeste delen in de reeks dus. Met ingang van 2016 worden de nieuwe

uitgaven verzorgd door een samenwerkingsverband van Historisch Bureau De Clercq en Uitgeverij Verloren. Ten behoeve hiervan is Stichting Het Blauwe Boekje, uitgever van Nederland's Patriciaat opgericht, waaraan het CBG de publicatierechten heeft overgedragen.

Het Stam- en wapenboek van aanzienlijke Nederlandsche Familiën was een voorbeeld voor Nederland's Patriciaat geweest in de zin dat de dikke delen de belangstelling in de hogere kringen voor 'statusgenealogie' hadden getoond. Door de opkomst van een meer kritische genealogiebeoefening was Vorsterman van Oyen echter al rond 1900 in diskrediet geraakt. D.G. van Epen *cum suis* zetten zich in de eerste jaargangen dan ook sterk af tegen het werk van hun voorganger, dat zij beschouwden als een waardeeloos product van genealogische speculatiegeest. De redactie van het Nederland's Patriciaat heeft vanaf het begin benadrukt slechts 'bewezen stamreeksen' op te willen nemen en vooral na de oorlog is de betrouwbaarheid van filiaties in de oudste generaties sterk toegenomen.

De bijdrage van het Blauwe Boekje (net als die van Nederland's Adelsboek) aan de moderne genealogiebeoefening in Nederland gaat veel verder dan de kritische benadering van afstammings-tradities. Zij betreft misschien nog wel meer de ontwikkeling van wat we de 'syntaxis van de genealogie' zouden kunnen noemen. In 1910 was de methode voor het systematisch presenteren van genealogische gegevens zeer beperkt ontwikkeld. Al doende heeft de redactie deze in de loop der jaren verbeterd, met on-

der meer als resultaat (vanaf 1941) een staaksgewijze opstelling waarbij de gezinshoofden van één generatie hetzelfde Romeinse cijfer krijgen en zij van elkaar worden onderscheiden door bijvoeging van een letter in alfabetische volgorde. Ook in de laatste twintig, dertig jaar zijn de invulling, de vorm en de structuur van de genealogieën verder ontwikkeld. Vooral het besluit in 1988 om in de persoonsbeschrijvingen loopbanen vollediger en zo mogelijk met vermelding van functiejaren weer te geven heeft de waarde van de reeks verhoogd.

Eenzelfde ontwikkeling zien we met betrekking tot de opbouw van de hoofdstukken in de delen. De eerste delen bevatten vooral stamreeksen van families en een onvolledige état présent (overzicht van de nog in leven zijnde familieleden). Dit leverde zeer beknopte hoofdstukken op en in de jaargangen 1-10 was dan ook plaats voor meer dan zeventienhonderd fragmentgenealogieën. Het aantal families per deeltje zou in latere jaren sterk afnemen, vooral vanaf het midden van de jaren 1960. In de jaargangen 82-91 (1999-2011) kregen gemiddeld nog maar tien of elf families een plek in *Nederland's Patriciaat*. In de laatste door het CBG uitgegeven deeltjes schommelt het aantal hoofdstukken zelfs tussen de zes en negen.

Aan de opname van een genealogie waren aanvankelijk geen kosten voor de betrokken families verbonden. Zij hoefden slechts voor het opnemen van portretten en familiewapens in kleur te betalen. Met ingang van de 11e jaargang (1920) verplichtten families zich ertoe dat ze de drukkosten voor hun hoofdstuk voor hun rekening namen. Ook deelde de redactie dat jaar mee dat in

de toekomst nog slechts uitgewerkte genealogieën zouden worden opgenomen. Op dat laatste punt kwam ze in 1937 evenwel terug. Ze besloot zich toen vooral te richten op de *état présent* van nog bloeiende families en verklaarde daarnaast geen familietakken meer op te nemen die inmiddels tot de 'kleine burgerij' behoorden. Ook vanuit de betrokken families zelf was deze wens in voorgaande jaren wel geuit. Zo had in 1936 een telg uit een oude Amsterdamse regentenfamilie in een brief aan een bevriend genealoog de hoop uitgesproken dat de bewerking van een aan lager wal geraakte tak ('een ontredderd troepje') zou mislukken. Dit soort opvattingen stond echter op gespannen voet met het binnen de redactie eveneens levende verlangen alleen uitgewerkte genealogieën te presenteren en zo de reeks aan wetenschappelijk belang te laten winnen. Het huidige redactiebeleid gaat uit van het standpunt dat de genealogieën van opgenomen families voor tenminste de laatste honderdvijftig jaar zoveel mogelijk volledig moeten worden uitgewerkt.

Enkele keren probeerde de redactie nieuwe wegen in te slaan, bijvoorbeeld in 1930 toen ze het voornemen uitte ook genealogieën van al uitgestorven geslachten op te nemen (als voorbeeld daarvoor werd de familie van de zeventiende-eeuwse raadpenisionaris Johan de Witt genoemd). Dit plan kwam echter nooit tot uitvoering. Wel werden enkele themadeeltjes samengesteld, gewijd aan families uit Rotterdam (1925-1926), Amsterdam (1988) en Friesland (1993).

Welke families kwamen en komen in aanmerking voor opname in *Nederland's Patriciaat*? De term 'patriciaat' in engere zin verwijst naar families die zitting hadden in de vroedschap of magistratuur van stemhebbende steden in de verschillende gewesten van de Republiek. De reeks stond echter al vanaf het begin niet alleen open voor de nazaten van deze regenten, van wie de meeste rond 1900 overigens, voor zover niet uitgestorven of 'afgezakt', adeldom hadden verworven. Ook in aanmerking voor opname kwamen families die met regelmaat prominente bestuurders, academici, ondernemers of officieren voortbrachten – mits ze zich de laatste generaties maatschappelijk hadden weten te handhaven. Sinds de jaren 1980 wordt vooral gekeken of een familie in de tweede helft van de negentiende eeuw al een vooraanstaande rol in de Nederlandse samenleving speelde. Momenteel beslissen de directeur en het bestuur van de Stichting Het Blauwe Boekje of aan de criteria voor (her)opname wordt voldaan.

De vooroorlogse deeltjes van *Nederland's Patriciaat* tellen vooral genealogieën van geslachten die behoorden tot de protestantse 'notabelenelite', hoogburgerlijke families met een langere bestuurstraditie. Het eerste echelon daarbinnen bestaat uit wat we 'oud patriciaat' zouden kunnen noemen, regentenfamilies uit de tijd van de Republiek die door de Nederlandse adel min of meer als *ebenbürtig* werden beschouwd. Daarbij moeten we in ogenschouw nemen dat zich ook binnen deze coterieën weer allerlei zeer subtiele standonderscheidingen lieten gelden – *Multatuli* merkte eens treffend op dat het Nederlandse volk in de negentiende eeuw evenveel standen als families telde. De meeste

families in *Nederland's Patriciaat* behoren echter pas sinds de Baatafs-Franse Tijd of nog later tot de notabele stand. Een cesuur in dit verband is 1848; vanaf dat jaar was de (bestuurlijke) macht van de oude gezeten families niet langer vanzelfsprekend. Duidelijk ondervertegenwoordigd in de oudere jaargangen zijn rooms-katholieke geslachten, die tijdens de Republiek in de stadsbesturen buitenspel waren komen te staan en zich niet konden beroepen op heel oude bestuurstradities. Hetzelfde geldt ook voor joodse families, die in de reeks vrijwel ontbreken.

Laten de in het Blauwe Boekje opgenomen families zich vóór de oorlog nog wel karakteriseren (naar plaats van herkomst, religie, professie), in de latere delen is dat voor de jongste generaties soms nauwelijks meer mogelijk. Niet alleen is de kerkelijke kleur veel minder bepalend, ook wat betreft opleiding, geografische spreiding, banen en huwelijkspatronen is het beeld veel diffuser geworden. Opname of heropname in *Nederland's Patriciaat* wordt soms wel gezien als een middel om de onderlinge familieband weer aan te halen. Het initiatief gaat daarbij vaak uit van één persoon die vervolgens naaste en verre verwanten weet te interesseren. De meeste hoofdstukken in ieder deeltje betreffen inmiddels heropnames. Sommige families hebben hun genealogie sinds 1910 al vier of zelfs vijf keer laten uitgeven. *Nederland's Patriciaat* moeten we dan ook niet alleen zien als onderdeel van ouderwets *impression management* van 'notabele burgers' ten opzichte van de buitenwereld (de typering is van historicus Jaap Moes), maar daarnaast als een serie die het familiebesef versterkt en ook op die manier voor velen identiteitsvormend werkt.

In geen enkel land ter wereld worden families uit de hogere burgerij al zo lang zo nauwgezet geboekstaafd als in Nederland. Sinds de jaren 1990 zien dan ook steeds meer wetenschappers de waarde van het Blauwe Boekje – dit vanwege het beeld dat de serie geeft van hogere kringen in de negentiende en twintigste eeuw en de mogelijkheden die ze biedt voor de bestudering van sociale ongelijkheid. Een van de eersten was de bekende socioloog Jaap Dronkers, die gebruik maakte van de reeks voor het toetsen van de moderne mythe dat het naoorlogse Nederland nauwelijks nog rangen of standen kent. *Nederland's Patriciaat* dient dus niet slechts de families die erin staan of zichzelf, maar ook de wetenschap. Genoeg redenen om dit bijzondere erfgoed te koesteren.

Conrad Gietman

Literatuur

- K. Bruin, *Goede namen. Adel en patriciaat in naoorlogs Nederland* (Zwolle 2021).
- K. Bruin en K. Schmidt, 'Zur Genealogie der Genealogie. Over het boekstaven van "aanzienlijkheid" in het Koninkrijk der Nederlanden', *Sociologische Gids* 26 (1980) 274-292.
- J. Dronkers en H. Schijf, 'Van de publieke naar de culturele of economische sector? Een vergelijking tussen de Nederlandse adel en het patriciaat in de twintigste eeuw', *Virtus* 11 (2004) 104-117.
- J. Dronkers en H. Schijf, 'Huwelijken tussen adel en patriciaat. Een middel om hun elitepositie in een moderne samenleving in stand te houden?', *De Nederlandsche Leeuw* 122 (2005) 144-155.

- J. Dronkers, 'De toekomst van Nederland's Patriciaat. Een sociologische reactie', *De Nederlandsche Leeuw* 122 (2005) 369-372.
- C. Gietman, 'Genealogie met snoeimes en bijl. Autobiografische notities van D.G. van Epen', *Genealogie* 11 (2005) 20-23.
- C. Gietman, 'Heraut van de oude orde. Een genealogie van Nederland's Adelsboek', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 59 (2005) 168-211.
- C. Gietman, 'De genealogische openbaringen van Johan Engelbert Elias', *Genealogie* 12 (2006) 46-50.
- A.D. de Jonge, 'Sociale genealogie en eliteonderzoek', *De Nederlandsche Leeuw* 125 (2008) 92-98.
- V.J.M. Koningsberger, 'De wenselijkheid van verdere boekstaving van "aanzienlijke geslachten" in Nederland's Patriciaat', *De Nederlandsche Leeuw* 122 (2005) 155-166.
- J. Kroes, 'Nederland's Patriciaat is honderd jaar: 1910-2010', *Genealogie* 16 (2010) 56-59.
- J. Kroes, *Nederland's Patriciaat 1972-2009. Tweeëndertig jaargangen uitge-licht* ('s-Gravenhage 2016).
- Y. Kuiper, 'Inleiding', *Nederland's Patriciaat* 77 (1993) viii-xxxviii.
- C.E.G. ten Houte de Lange, *Repertorium familiewapens van bekende Nederlandse geslachten. Een overzicht van de wapens van de adel, het patriciaat en aanverwante geslachten van het Koninkrijk der Nederlanden* ('s-Gravenhage 2001).
- C.E.G. ten Houte de Lange en A.D. de Jonge, *Het dubbele namen boek: van Van der Aa Criellaert tot Zwigtmann van Noppen, van Aalstius den Appel tot Zwerus, van Adriaenssens Melanis tot Zethraeus: een overzicht van samengestelde achternamen en van Griekse en Latijnse namen* (Amsterdam 2007).
- C.E.G. ten Houte de Lange, A.D. de Jonge en J. Spoelder, *Wapenspreuken van Nederlandse geslachten* (Zwolle 2021).

- J. Moes, *Onder aristocraten. Over hegemonie, welstand en aanzien van adel, patriciaat en andere notabelen in Nederland, 1848-1914* (Hilversum 2012).
- O. Schutte, 'Nederland's Patriciaat 1910-1971. Een genealogische analyse van 57 jaargangen', *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 27 (1973) 255-271.
- H. Schijf, J. Dronkers en J.R. van den Broeke-George, 'De overdracht van eliteposities binnen adellijke en patricische families gedurende de twintigste eeuw', in: M. Fennema en H. Schijf, ed., *Nederlandse elites in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2004) 57-84.
- Joh. de Vries, 'Inleiding', *Nederland's Patriciaat* 72 (1988) vii-xvii.
- M.G. Wildeman, 'Nederland's Patriciaat 1917', *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, 16 okt. 1917.